

Timișoara metamorfózisa

Irtá: KALOTAI GÁBOR

I.

Timișoara a mi véleményünk szerint vulkánon épült. A vulkán kráterében sokat fűtöttek azzal a tüzelőanyaggal, amit bátran nevezhetünk a nagyhatalmak ekszpanzív törekvésének. Ez az anyag gyorsan forral, a földet örökös remegésben tartja s láváját állandóan a felszínre dobja. Ilyen helyre nem jószántából, hanem csak muszájból épít az ember. A néha megbizhatatlan Budát, a mindig nyugtalankodó Transzilvániát és az idegen szomszédokat jól lehet innen sakkban tartani. Természetesen csak várépítésről lehet szó, mindig csak várépítésről. (Az első kővárat Róbert Károly magyar király emelte, tulajdonképpen mindenki ellen, mert a pártoskodó magyaroktól éppen úgy félt, mint szomszédaitól.)

Ezen a vidéken azonban a leghatalmasabb kőfalak sem nyújthattak feltétlen biztonságot. A gyakori támadások gyakori rést ütöttek a várfalakon. A réseken állandóan új lakosság nyomult a várba, mely a régieket onnan kiszorította. A réseket betömni, vagy a várat ismét felépíteni mindig az új lakosság feladata volt.

Nagyapa tehát a legritkábban épített az unokájának, akinek napja aligha virradt a nagyapától épített falak között. Magyarok, törökök, románok, szerbek, dalmátok, görögök, zsidók, örmények, bolgárok, németek éltek már e várfalak között úgy, mint győzők, úgy mint legyőzöttek, mint várurak, mint megtűrték, vagy mint menekültek. A bizonytalan holnap, az örökös harc a mindennapi kenyér megszerzéséért és a falak karbantartására fordított állandó gond akadályozta a fejlődést. Kulturára nem csak pénz és kedv, de idő sem volt. Nem lephet meg tehát az sem senkit sem, ha a folytonos hadviselések ütközőpontjába került Timsioarának a lakossága a tizennyolcadik században számbelileg annyira lecsökkent, hogy a *bécsi udvar kénytelen volt fegyenceket telepíteni ide*. Egy Lehmann nevű utazó pedig a 19. században mint feljegyzésméltó érdekes körülményt írta be utikönyvébe azt, hogy *Timisoarának a lakói nagyon keveset olvasnak*. Szinte valami

végzetszerűség volt abban, hogy maradandó művet ezen a helyen nem lehetett alkotni. Egyenesen jellemző, hogy még attól a néhány műkincstől is megfosztotta Timisoarat 1778-ban Merczy tábornok, amelyek a legmozgalmasabb századok vízivatarainak mindaddig ellenálltak. (*Merczy*, akit a történelem kitűnő embernek ismer, Timisoaranak újra magyarkézre juttatása előtt nem volt rest minden megmozdítható értéket hajóra rakatni és a „fekete” szállitmányt Bécsnek irányítani. Legnagyobb bosszuságára azonban a hajó Budapest előtt a Dunán elsüllyedt.)

Mindezek után a 20-ik században egy *Telbisz* nevű magyar polgármesternek már nem lehetett oka lelkiismeretfurdalást érezni akkor, amikor arra gondolt, hogy a várat el kellene pusztítani. A lázbetegséget lehelő mocsarak, a közlekedést akadályozó hatalmas sáncok, keskeny hidak, még keskenyebb sikátorok és a vár közepén diszelgő pöcegödrök mindinkább ösztönözték arra, hogy keresztülvigye azt, ami még egy hadvezérnek sem sikerült. Lelkét nem szomorította meg az a tudat, hogy a falak nélkül a nemes viadalmakban oly gazdag történelmi múlt nem ismétlődhet. Nem busult azon, hogy soha többé nem süthetnek majd az Erzsébetvárosban tüzes trónon eleven Dózsákat és sohasem lesznek albérlők a Kinizsi Pálok egy olyan városban, amelynek falai már nem tiz téglának hanem csak két téglának vastagságuk.

A csákányok hathatósabbnak bizonyultak, mint az ágyuk. Ugy tűnt, mintha ez a polgármester szembe akart volna szállani mindazzal, ami eddig törvény volt és tabu. Várost épített. *Először* várost ezen a helyen. Csak első pillantásra látszott ez megoldhatatlan feladatnak és olyan hihetetlenül vakmerő tervnek. A lassacskán felszaporodó lakosság ugyanis nem találván helyet a várfalakon belül, attól 500—800 ölnyi távolságban szétszórtan telepedett le. Ez a sokszázölnyi üres térség, ami a vár lakosságát a kiszorult lakosságtól elválasztotta, ugyancsak Timisoara történelmi multjához tartozott. A mindenkor legmagasabb hadvezetőség ugyanis a várfalak közelében nem engedélyezett építkezést. Most azután, hogy a falak eltűntek és a hadügyminisztériumnak nem lehetett belésszólása abba, hogy ki hova építkezzen, csak össze kellett kötni a szerteeső városrészeket és egy nagyváros konturjai bontakoztak ki előttünk.

Az a tizmillió koronás kölcsön, amit ez a hagyományt nem tisztelő polgármester külföldön felvett, elég volt ahhoz, hogy a városalapítás jól sikerüljön. Vásároltak rajta villanyt, telefont, elpusztították vele a várfalakat, behantolták vele a mocsarakat és a pöcegödröket, építettek belőle palotákat, alapítottak belőle gyárakat (legalább is a telket adták ingyen) csináltak csatornázást, gázgyárat, rengeteg magyar iskolát,

jó magyar színházat, pompás amatőr sportot, mindent, amire egy modern városnak szüksége van. Csak egyet nem tudtak csinálni: kulturát. (Iskola, színház nem érlett gyümölcsöt). A külföldi kölcsön ereje nem tudta bepótolni a múlt hiányait.

De a prosperity, ahogyan ezt amerikaiasan szokták nevezni, azért megvolt. Kultúra nélkül is. Semmisen nagyobb bizonyíték erre, minthogy két emberöltővel azelőtt Timisoara lakóinak a száma nem ütötte meg a 7000-et sem, most pedig a 100-at is meghaladta. A fejlődéssel együttjár a boldogság. Az ittélő emberek nagyon boldogok voltak. Érdekelte őket a munka és a meggazdagodás sokféle lehetősége, szerettek jólélni, nagyokat enni, még nagyobbakat inni.

II.

Amikor a világháború kitört, a történelemírónak az az érzése támadhatott, hogy a Telbisz-féle kísérlet megbukott. Rossz sejtések kizhathatták amiatt, hogy a várbaoltott város rövidesen elpusztul. Mi történik ezzel a várossal falak nélkül, ha a vulkán újra kitör?

Egyelőre csak a prosperity szűnt meg. De ez is inkább csak az építkezés terén. Timisoarán most már nemcsak katonák laktak és olyan emberek, akik az ősoktól megtanulták a vándorló és harciéletet, hanem kereskedők, iparosok és munkások. A moratórium, mely a mobilizációval egyidőben lépett érvénybe, pénzhiányt „idézett” elő. A kereskedők betétkönyveikre a bankoktól kölcsönt vettek fel, hogy tovább folytathassák üzleteiket. Megdrágult a pénz, megdrágult az élet. A munkásság és a középosztály életviszonyai rohamosan rosszabbodtak. Zavargásoktól azonban nem kellett tartani, mert a rajvonalak éhsége a fölös emberanyagot elvonta a városból. Itt maradtak a hadiszállítók, a felmentettek, közös nevezőn: a gazdagok, a munkások közül pedig azok, akikre a timisoarai üzemekben hadianyag (katonaruha, cipő) gyártásánál feltétlenül szükség volt.

De a vég már közeledett. Ellenséget ugyan nem látott a város, régi várfalakra nem volt szükség, de az összeomlás mégis elkerülhetetlennek látszott. Hasztalan volt pénz, nem volt áru, az emberek lerongyolódtak és éheztek. Most már csak jegyekért lehetett ennivalót kapni, rosszminőségűt, azért is sorba kellett állni. Új üzletágak alakultak ki. Megszületett a csereüzlet, amikor például szövetért élelmiszert adtak és fordítva. Ennek kapcsán kifejlődött a spekulatív jellegű üzlet, mely az áruhalmozásban nyilvánult meg. A vállalkozók mindig olyan árut gyűjtöttek, amely pillanatnyilag legkönnyebben volt beszerezhető és arra spekuláltak, hogy elérkezik az az idő, amikor ez a könnyen szerzett áru erősen keresett cikk

lesz és értéke megsokszorozódik. Később kezdődött a „láncolás”, az árunak kézről-kézre juttatása, amikor a timisoarai polgár abból élt, amit ez a továbbadás jövedelmezhetett, de ő maga az árut nem használta fel. Az elveszett háboru szimbóluma ebben a városban is, mint talán annyi másban végül is a feketeüzet lett, amikor minden áruhoz már csak illegális módon, csempészés révén, a hatóságok éberségének megkerülésével hamis uton, horribilis árakon lehetett hozzájutni.

III.

A háboru befejeződött. A nagy változásnak egy olyan olyan korszaka következett, amelyet a történelmi ősök bizonyára hidegvérrel és a megszokottság unott rutinjával fogadtak volna. Ez az új városi generáció azonban nélkülözvén az ősökkel való lelki és vérbeli kapcsolatokat az ismeretlenség kíváncsiságával tekintett a jövő események elé.

1918 októberében Timisoaran megalakult a Banati Néptanács. Husz igen előkelő társadalmi állásu ur foglalt helyet a tanácsban, közöttük még vezető papi emberek is. Nem nagyon néztek ki forradalmároknak. Egy feltűnő jelenséget azonban mégis lehetett észlelni a tanács tagjainak az összeválogatásában. Az előkelő férfiak öt nemzeti tanácsot képviseltek. Először történt a város alapítása óta, hogy ennyire élesen választották külön a nemzetiségeket. A tanács tagjai tehát magyarok voltak, németek, szerbek, románok és cionisták.

A tanács első dolga volt a bizottságot megszervezni. Megalakult a polgárőrség. A város nyugodtan fogadta az idegen megszállás hírért. Rend várta az érkező csapatokat.

A szerbek bevonulását nagyon megbámulta Timisoara közönsége. A szerb megszálló hadsereg ugyanis valahonnan a montenegrói hegyekből jött ide s igen bizarul festett. Nem voltak katonaruhában. Ez valami más volt. Talán senkisémet tudta volna közelebről meghatározni, hogy mi. De szemmel láthatóan tépettek és megviseltek voltak. Hátukon batyut cipelték és kecskéket hajtottak maguk előtt. Később azonban megérkezett a hadsereg is. A kép változott. A franciák is bevonultak. Fehér generálisok vezetése alatt gyarmati feketékkel. Spahikkal. Timisoara közönségének volt mit nézni.

Kié volt ekkor a hatalom? Ezt nem lehetett pontosan tudni. A néptanács a magyar kormánynak engedelmeskedett, mellyel azonban nem volt összeköttetése. A szerbek úgy ültek benn a városban, mint akik biztosra veszik, hogy Timisoara meghódítása részükről végleges, hiszen már a háboru előtt nekik ígérték a franciák. A francia generálisok pedig

nem tagadták, hogy Timisoarából szebb gyarmati fővárost lehetne csinálni, mint Tuniszból.

A lakosság gyorsan megbarátkozott az új helyzettel. A kereskedők különösképen. Orientálódási képességben jelest érdemeltek. Ki nem nevezett fővárosuk Belgrád lett, ahol ekkor már tucatszámra horgonyoztak a hajók dusan megrakottan ezerféle áruval. A szerb katonaság rengeteg pénzt hozott Timisoarára. Aranyat. Gurult az arany. A francia katona is aranyban kapta a zsoldját. Volt pénz, amiből a kereskedő Belgrádba mehetett vásárolni és a kiéhezett város minden kereskedelmi cikket felszivott. Ár nem számított.

Konjunktura volt. Az emberek kezdtek megint jól élni és jóllakottságukban nem vették észre mi történik a kulisszák mögött. Itt pedig a helyzet ekkor már válságosra fordult. Hasztalan tanulgatott a lakosság szerbül, a szerbeket ez a körülmény nem nyugtatta meg. Ekkor már híre érkezett annak, hogy Bratianu és Pasics hevesen verekednek Párisban Timisoara birtokáért.

Timisoaran sokkal több román élt már ebben az időben, mint szerb. Román és szerb társaságok között csaknem napirenden voltak az éles összeütközések és a szerbek katonáikkal a hátuk mögött fölényben érezték magukat. Nyugtalanok voltak s a néptanács uralkodásának negyedik hónapjában beállítottak a tanács fejéhez, Róth Ottó dr. kormánybiztoshoz, barátságosan tárgyalni kezdtek vele arról, hogy a várost látszólag játssza át a szerb kézre, mert ez elősegítené tervük megvalósítását a párisi tárgyalásoknál. A kormánybiztos azonban hallani sem akart a dolgról.

Másnap, amikor Róth Ottó dr. besietett a hivatalába, irodájának ajtaja előtt két szuronyos szerb katona fogadta. Nem engedték többet be. A kormánybiztos a francia generálishoz szaladt segítséget kérni. Itt már mindent tudtak, azt is, hogy a kormánybiztos el akarják tenni láb alól. Egy napig a francia parancsnokságon őrizték, aztán a franciák átcsempészték a szerb övön. A kormánybiztos megmenekült. De a lakosság nem. A néptanács feloszlott. A szerbek, akik már értesültek arról, hogy timisoarai uralmuk rövidesen véget ér, a rend felbomlott, garázdálkodni kezdtek. Az embereket télidőben a nyílt uccán vetköztették le, elvették pénzüket, értéktárgyaikat, ruháikat. Körüljárták a bankokat és azokat vagyonuk megváltására kötelezték. A bankok fizettek. Néhány nyomasztó nap következett. Párisból megérkezett a döntés híre. Timisoarát hozzácsatolják Romániához és amíg a román hadsereg bevonul, a szerbek kivonulását fedezik a franciák.

A most következő francia uralom ugyancsak bővelkedett eseményekben és érdekes epizódokban. A lakosság nem értett aggodalmat, mert bántódása sohasem esett, eltekintve

néhány apróbb incidenstől. A városban hangulatos élet folyt, a szórakozóhelységek különösképen szombatokon és vasárnapokon zsufolásig megteltek.

IV.

Ami azután következett az nem volt azonos azzal a fogalommal, amit a nyugodt béke korszakban prosperitynek nevezünk. Ez konjunktura volt. Az árak szeszélyesen hancuroztak fel-alá és az emberek egyelőre abból éltek, hogy az áralakulások előnyeit és hátrányait kihasználni igyekeztek. A közönséget meglepte a román katonaság eleganciája, mely ebben az időben különösen a szerb látvány után egyenesen fényűzőnek tetszett. A hivatalok vezetését mindenütt románok vették át ellenkezés nélkül. Ugy látszik, az a bizonyos interregnum, amit a néptanács, valamint a szerbek és franciák uralma jelentett, könnyen hozzászoktatta a lakosságot az új kéz tiszteletére. A román uralom első napjaitól kezdve évenként át Timisoara vezetőszerpéhez jutott az összes transzilvániai és regáti városok között. Amíg annakidején Budapest nagyipara teljesen elhomályosította Timisoara iparát, most a helyzet képe merőben megváltozott. Bucurest ipari téren nem helyettesíthette Budapestet és különben is a regáti városok külföldi tartozásai miatt még áruhoz sem tudtak jutni. Timisoarára hárult tehát a feladat az ipari termelést az új határok között irányítani. Öt esztendőn át tartott a konjunktura. Mindenki keresett, aki vállalkozott, aki vásárolt vagy eladott. Az egyének meggazdagodása hihetetlen iramban történt, az ipari fejlődés fantasztikus mérveket öltött. De az orvos mégis kételkedőleg csóválta fejét. Nem tetszett neki a szív üteme, szabálytalan ritmus, valahol baj volt: a korona átváltása lejre sem ment simán. Az emberek azt hitték, hogy 1:4 arányban történik a csere és 1:2 arányban történt a beváltás. Az összeszedett koronákért csak hónapok után utalták ki a lejt. Abban is volt valami nyugtalanító, hogy a fegyverszünet óta a lej kurzusa állandóan hanyatlott. 23-al indult Zürichben és 1923-ban már csak 3-al jegyezték. A lejnek a külföldön történt fokozatos leértékelése itt az új határokon belül csak hozzájárult a konjunktura erősítéséhez. A külföldi áru drága lett Romániának a román áru olcsó külföldnek. A timisoarai gyárak kazánjai robbanásig feszültek. A kereskedelem viharosan virágzott. Timisoara nagy haszonnal adta el a Banat gabonáját és az állattenyésztés is neki kamatozott. Külső jele azonban alig mutatkozott a jólétnek. Egy-két ut kicsinosult, az új színház, az iparkamara felépült. Timisoara a régi békebeli eleganciával öltözködött és egyesek éjszakai tivornyákon mesebeli összegeket mulattak el. Több nem történt.

A timisoarai munkásságnak az impériumváltozást követő években jól ment a sora. Az 1920 októberében kitört általános sztrájk az itt élő munkásságot válságos helyzetbe sodorta. A szervezetet feloszlatták. Amikor újra megengedték működését, már két táborra szakadt.

A névrománosítással egyidejűleg megindult, a román telepítési folyamat is. Amíg 1910-ben 7566 főre rugott a város román lakossága, az impériumváltozás utáni években ez a szám felszökött 15.820-ra. A közel 30-30.000 magyar és német lakosság létszáma viszont ugyanebben az időben két-kétezer fővel csökkent. A nemzetiségi különbséget nem ismerő polgár békebeli típusa eltűnt és helyébe lépett a nemzeti öntudatot kihangsúlyozó ember.

Minden nemzetiség külön szervezkedett. Az államhatároltól természetesen a románság kapta a legtöbb támaszt. A timisoarai egykori magyar iskolák nyelve legnagyobb részt román lett. Felépült a müegyetem s Timisoarából komoly diákváros lett. A némettség támogatására összefogott a német tőke, felépült a Banatia és a német iskoláztatás tért kapott s mintha kivételes jogokat élvezett volna. A magyarság ereje az átalakulás óta lényegesen megfogyatkozott. Sokan repatriáltak (különösen a közigazgatás emberei, továbbá tanárok, tanítók, stb.) Itt maradtak azok, akik már nagyon megszokták ezt a földet és magyaroknak számítottak, mert az iskola és a színház vérükbe és nyelvükbe oltotta a magyarságot. De meglepte őket a németek hirtelen elpártolása, akik az impériumváltozás előtt még jó magyar hazafiaknak vallották magukat és most a magyarsággal szemben csaknem ellenségesen viselkedtek. A másik csapás volt a cionisták ékverése a magyarok és a zsidó magyarok között és utóbbiak közül különösen a fiatalok csatlakozottak le a kék-fehér zászlóhoz.

A magyar szervezkedés nehezen kapott lábra. Mintha elvesztették volna a talajt maguk alól. Jó néhány évvel az impériumváltozás után alakult meg a Magyar Párt s tiz évnek is el kellett mulni, amíg ebből komoly gazdasági és politikai organizáció lett, ami a városon kívül a megyét is magában foglalta. Ha az iskolák magyar nyelve el is némult, a magyar színház még mindig nivót tartott. De csak addig, amíg a hatóságok megengedték Magyarország felől színielőadások utánpótlást. Kulturáról természetesen ebben az időben még kevesebbet lehetett beszélni, mint az impériumváltozás előtti korszakban. A város egyetlen magyar irodalmi társasága (Arany János Társaság) csak igen ritkán tudott a működési színvonal fölé emelkedni és pártolói sohasem jelentettek komoly tömeget. Miután számos magyarországi sajtóorganumot nem engedtek be az országba, a helybeli lapok megerősödtek. A „Temesvári Hírlap” országos relációban elsőrendű lap-

vállalkozás lett.

A lapkonjunktura korszakában született meg a rövidéletű „Esti Llyod”, mely mögötte a fővárosi klasszist. A német lapok közül messze elől vezetett a Temeswarer Zeitung, mely a régi timisoarai polgár mentalitását legjobban tükrözte vissza. Még mindig nagy pártfogásnak örvendett a Volksblatt nevű krajcáros lap és mindjobban tért nyert a Banater Deutsche Zeitung, mely már a németiségnek hivatalos szócsove lett. Az újságíráson túl azonban az irodalomnak már alig jutott tere ebben a városban.

V.

1926-ban Timisoara történetében új fordulat állott be. A pénz kamata már aggasztóan magas volt és bankkörökben komoly katasztrófától tartottak. Május 7.-e döntő nap volt. Zürichben a lej 1.60-nal jegyezték. Ilyen mélypontot még nem ért el. A lej leértéktelenedésének veszélye felborulással fenyegette a város gazdasági életét. Ekkor a timisoarai bankemberek az új Románia történetében példátlanul álló lépésre határozták el magukat. Meg akartak győződni arról, hogy a lej külföldi aláértékelése csakugyan komoly alapokon nyugszik-e, vagy csak egyszerű pszichológiai jelenség, amelyet némi befolyással meg lehet változtatni. Belgrádon át telefonon felhívták Bécsset és utasításokat adtak ottani megbizottaiknak lejtásárslásokra. Első nap félmillió lejt, következő nap újabb kétmillió lejt vásároltak. A hatás nyomban mutatkozott. Mindjárt az első vételek hírére a lej árfolyama, ugrásszerűen emelkedett. Kevéssel később a bécsi devizőrök már jelenthették Timisoarának, hogy több lej nincs a piacon. A kísérlet sikerült. A lej ettől a naptól kezdve ismét felfelé haladó tendenciát mutatott. Ez pedig a timisoarai bankvezérek műve volt.

A konjunkturát azonban mintha elvágták volna. A város exteriőrje éveken át mit sem változott azon túl, hogy a belvárosában felépült Európa egyik legszebb mozgóképszínháza. Új korszak kezdődött, mely az egyes nemzetiségek erőteljesebb szervezkedésének jeleit viselte magán. Összefüggött ez a gazdasági körülményekkel is, melyek már korántsem mutatkoztak olyan rózsásoknak, mint voltak a konjunktura korszakában. Előtérbe lépett tehát a nemzetiségek gazdasági megszervezése és a jótékonyosság. Felépült a Magyar Ház, ahonnan a magyar falvak gazdasági életét irányították s ahol menedékhelyet kapott minden magyar kulturintézmény. A magyar nőegylet néhány éven át nagyszerű karitatív munkát végzett. Az izraeliták aggotthona is megkezdte áldásos működését. A városszerte megnyilvánuló hatalmas jótékony munka különösen két asszony nevéhez fűződött, az egyik volt nebojszai Bogma Miklósné, a másik Dr. Polláček Árminné. De nem ke-

vésbé komoly eredményeket értek el a német és román jótékonyági vezetők is. A szerbekről egyre kevesebbet lehetett hallani. Ebben az időben az itt élő olasz kolónia is megmozdult. De nem jutott messzire.

1929-ben kezdeményezés történt az irodalom meghonosítása érdekében. Egy egész csomó timisoarai könyv került a piacra, melyeknek írója néhány friss név volt. Ezek Ormos Iván, Szirmay László, Asztalos Sándor, Kalotai Gábor. A bel- és külföldi kritika sok reményre jogosított, de a timisoarai közönség közönye nem lelkesített folytatásra. Hiába, Timisoara sohasem volt fogékony az irodalom iránt. Nem tagadta meg magát akkor sem, amikor egy Ady Endre élt falai között, aki alig tudott két esztendő alatt tartózkodása alatt maradandó művet alkotni. Nem fejlesztette ki szárnyait azoknak a fiatal tehetségeknek, akik nagy időközönként felbukkantak ebben a városban.

A magyar színház ereje hanyatlófélben volt. Komoly értéket a cluji román opera jelentett. Külföldi művészek koncertjeit látogatta ugyan a közönség, de ez a látogatás inkább a művész nevének, mint művészetének szólt. Komoly zenei életet sohasem tudott Timisoara produkálni.

A sport — az igen, az fejlődött. Természetesen profi alapon. Új egyesületek keletkeztek és a timisoarai labdarúgók országosan kitűnő nevet szereztek. Az amatőr alapokon nyugvó atlétika azonban megsemmisült.

VI.

Az 1931—32-es években újra fordult a kocka. A németországi Darmstädter Bank, majd több budapesti bank megrendülése és összeomlása után az általános bankpánik igen súlyosan éreztette hatását Timisoarán. A szó szoros értelmében tucatjával hulltak el a kisbankok és az áldozatok között volt néhány régi, jónevű nagy pénzintézet is. A bankrön következtében sok kereskedő ment tönkre és jónéhány vagyon uszott el teljesen. Az impériumváltás óta ez volt az első komoly gazdasági pofon, amit a timisoarai vagyonok elszenvedtek és ezt hamarosan követte a második is, földrengésszerű hatással. Ez volt a konverzió.

Az épségben maradt, vagy részben megsérült tőke rémülten keresett menekvést. A nagytőke megpróbált külföldön elhelyezkedni, a közvagyonok a legbiztonságosabbnak látták, ha építkezésben teaurálódnak. Az ezután következő négy évben az építkezési láz minden képzeletet felülmúlt. Máról-holnapra egész villanegyedek nőttek ki a földből. Új utak, hatalmas körutak létesültek. A város egységét eddig megbontó vasutvágányokat a központból eltávolították. Számos középület épi-

tésébe fogtak. A házépítés statisztikája ezekben az években nagyon kedvezően alakult. Az impériumváltás előtt 4100 épületet számoltak össze Timisoarán, most 9300 volt. Csak kórház nem épült, ezeket helyel-közzel a magánszanatóriumok tekintélyes száma pótolta. A nagyarányú építkezés főként a kisipart lendítette fel.

Az egyes nemzetiségek ebben az időben már élesen elkülönülve éltek egymástól. A magyarság, melynek létszáma 28 ezer lehetett, elszegényedett s befelé élt. Halandóságuk elég nagy százaléku volt, de számuk nem csökkent, mert a székelek ezrei vándoroltak be Transzilvánia felől. A németek hitlerista vizekre eveztek és azóta a magyarsággal még kevésbé tudtak érintkezési pontot találni, mint annak előtte. Népeességük azonos volt a magyarokéval. A románság feltűnően előretört, számszerűleg megnövekedett. Timisoaranak ekkor már 25 ezer román lakosa volt.

Az egykori gazdag osztály neves képviselői egymásután vonultak vissza. Mecenásokról az utolsó évek folyamán már nem lehetett hallani. A timisoarai iparmágnások neve a közéletből eltűnt. A középosztály tisztviselő rétegének gazdasági ereje gyengült. A szabadpályák túltömödtek.

A munkásosztály helyzete tovább romlott. Paradoxnak tűnhet ez a megállapítás éppen abból az időből, amikor a szigorú vámvédelmi intézkedések (kontingentálás) miatt a gyár-
ipar Timisoaran óriási arányokban felfejlődött. A tőke ugyanis rájött arra, hogy az érvényben levő vámrendszer mellett bármely iparcikknek a belföldön való gyártása nagy anyagi haszonnal jár. Nyakrafőre alapítottak tehát új iparvállalatokat. Ezek a gyárak azonban nem voltak nagyméretűek és általában kevés munkást foglalkoztattak.

Ezekben az években a kultura ügye mintha teljesen lejtőrejutott volna. A magyar színház csaknem minden szezonját botránnyal fejezte be. A rossz igazgatás és az utánpótlás hiányában az előadások gyengék voltak. A német színház sem adott többet a jó műkedvelésnél. De itt legalább volt fegyelem és szereptanulás, amit magyar társulatoktól már nem lehetett megkapni. A kellően szubvencionált román prózai és revütársulatok néhány mutatós és jó előadással vendégszerepeltek. Az ugyancsak vendégszereplő cluji román opera fénye mintha elhalványult volna. A halódó zenei életet Urlätianu Radu román karmester próbálta felrázni, ami ideig-óráig sikerült is, de a kiváló talentumu művész korai tragikus halála utjába állt ennek a nemes igyekezetnek. Néhány „jöttem-láttam-győztem!” — tempóju, külföldi szintársulat, vagy hangversenyművész tiszavirágyszerű megjelenése akarta igazolni a színházépület szükségességét. 1934-ben az akkor megalakult Ujságíróklub vállalt kulturszerepet és működésének teljes el-

ső évében valóban szép eredményeket ért el. Az irodalmi élet teljesen elszürkült. Néhány fiatal név jelentkezett új könyvekkel: Aszódy János, ifjabb Kubán Endre, Herczka István, Simonis Henrik. Itt telepedett meg közben Markovics Rodion is, akinek jelenlétét egyetlen új könyv jelezte.

A banati román irodalmi kezdeményezés kiinduló pontja Timisoara lett. Mardan Dionisie megalakította „A könyv oltára” (Altarul cartii) című irodalmi egyesületet, amely az alapítón kívül néhány jelentős fiatal román tehetséggel ismerkedtetette meg a közönséget. Miu Lerca Constantin, ifj. Cosma Aurel népirodalmi folyóirat kiadására vállalkozott.

A sajtóállapotok kétségbeejtők voltak. Hivatalosan több, mint száz lap megjelenését tartották nyilván ebben az időben Timisoarán. Feltűnő módon elhatalmasodott a revolver-sajtó. Különböző pályákon munkanélküliekké vált egyének sereglettek az újságíráshoz és a toll szabadságával rendszeresen visszaéltek. A nagy lapok üzletét az egylejes lapok megjelenése rontotta. A magyar sajtó minden tekintetben erősen visszahanyatlott. A német lapok közül előtérbe került a hitlerista Extrapost. Annak ellenére, hogy a timisoarai román újságíró-társadalom számban erősen gyarapodott, a helyi román sajtó lapjai nagy példányszámot nem tudtak elérni. A román közönség továbbra is a bucaresti lapokat olvasta.

VII.

1936. A jelen. Mintha újra fordulópontot jelezne ennek a városnak az életében. A gazdasági világot áthatja a politika. Románia a románoké! — ez a jelszó és komoly lépések történnek abban az irányban, hogy a jelszó vérré váljon. Ugy a köz, mint a magánvállalatoknál egyaránt előtérbe kerül a román nemzetiségű elem a kisebbséggel szemben. A nemzetiségi különválasztás tehát élesebb konturokat kap, mint valaha. A névelemzés jó eszköz lesz. (Néhány magyar iskola a végét járja). A románság egyöntetűen jobbra tolódik.

A népességi kérdésben a statisztikusok között véleménykülönbség merült fel. Az egyik szerint Timisoarának 120.000 lakosa van, a másik szerint 96.000. Bármelyik szám legyen igaz, a város csak szegény emberekkel szaporodott.

A községi választásokra 4.500 magyar szavazatot, 3500 németet, 1500 zsidót, 1500 munkást (szoc. demet és népfrontit), 1000 román szavazatot és néhány ezer nem szavazót várnak.

A város élete nyugodt. Közbiztonsága nagyon jó. A politikai mozgólódásokat féken tartják, a baloldalt különösen. A vállalkozási kedv a minimumra csökkent, a tehetősebbek jó

módban ugyan, de nagyon óvatosan élnek. A szegényebb közép- és munkásosztály helyzete nem enyhült.

Kulturális tekintetben nincs semmi mondanivaló. Ez az év nem produkál. A sajtóviszonyok a körülmények hatása alatt tovább gyengülnek, a helyi irodalom szünetel, a zene hallgat, a helyi festők, szobrászok idegenbe költöztek, vagy más pályára mentek. Itt-ott folyik valami csendes műhelymunka, de napfényre még nem jutott.

A sportban esemény: két nagy békebeli egyesület össze-roppanása. Vérátömlesztési kísérleteket hajtanak rajtuk végre. Másik két összeroppanó egyesülettel fuzionáltatják őket. Ezzel szemben egy új sportág diadalmaskodik. Az evezés. (Ezen a címen szaporodnak a klubházak és a pártoló tagok olcsó nyaraláshoz jutnak.)

Timisoara mai magatartása és elképzelése a jövőről félnék és bizonytalan. Az átalakulás szokatlansága okozza ezt, vagy pedig az új város első élnipróbálkozása a falak nélkül? Ez az esztendő talán már erre is feleletet ad.

Timisoara közgazdasági térképe

A Banat fővárosa néven emlegetett Timisoara közgazdasági tekintetben országunkban a legelső helyen áll. Ez a nagykiterjedésű város az impériumváltozás után gyors tempóban ragadja magához a tranzitó forgalom irányítását, másrészt új, tekintélyes ipari üzemek létesítésével a gyár-
ipar hatalmas lendületű kiépítését, amiután nem lehet csodálkozni azon, hogy Timisoara ma egész Románia legnagyobb gyárvárosa.

Dacára a konjunkturális fellendülésnek a gazdasági válság egyizben a timisoarai piacot is erősen kikezdte s egymás után omlottak össze régi konzervatív intézetek és hazárdabb mentalitású új bankok. A debacl igen veszélyes mérveket mutatott, amikor a *Banca Nationala* összefogva a *Magyar Általános Hitelbankkal* és az ugyancsak budapesti megtámasztású *Leszámitolóbankkal*, gátat épített a rönny egyre veszélyesebb hullámainak terjedése ellen s az átvészelt piacon új vitalitással indult meg a termelő élet.

Hosszadalmas volna részletezni Timisoara gyárparának munkáját, csupán annyit tartunk fontosnak megemlíteni, hogy a bankösszeomlások miatt néhány iparvállalat is válságba jutott, de a veszély multával a legtöbb ipari üzem a reorganizáció útjára lépett.

Kereskedelmi tekintetben Timisoara szintén az első helyen áll, mert különösen a terményexport forszírozása, va-

lamint a tekintélyes textil lerakatok révén a kereskedelem-
ben is éppen Timisoara vezet.

Hozzávetőlegesen az alábbi statisztikával némi vázlatot
rajzolhatunk Timisoara vezető vállalatairól, megjegyezve,
hogy ez a lista egyáltalán nem teljes, mert hiszen, ha az ösz-
szes számottevő vállalatokat fel akarnók sorolni, ugy nagyon
igénybe venné a statisztika e könyv terjedelmét.

PÉNZINTÉZETEK

Magyar Általános Hitelbank	központi kirendeltség
Leszámitoló Bank	központ
Banca Ardeleana	fiók
Timisoarai Bank és Keresk. Rt.	központ
Banca de Credit Român	fiók
Societate Bancară Bomână	fiók

GYÁRAK-IPARTELEPEK

Gyapjuipar R. T.	posztó, szövet és textil
Dura üzemek	elektrotechnikai cikkek
Egyes. Lakk és Festékgyár	lakk és festék
Margina-Resița R. T.	falepárolás
Gea-Krayer R. T.	vegyiszerek, drogcikkek
Első Timisoarai Szeszgyár	szesz és vegyitermékek
Prochaska Ede Fiai	Bega malom
Timisoarai Sörgyár	sör
FILT S. A.	cipő
Első Banati Keztyügyár	keztyü, bördiszmü

VEZETŐ-CÉGEK

Dornhelm Jenő S. A.	textil-engros
Kern et Co. Kontinental	vas-engros
Silesia (Ascher Testvérek)	textil-engros
Buhusi lerakat	posztó-, szövet-engros
Transylvania	textil-engros
Amann keresk. R. T.	textil-engros
Häring Gusztáv fia	fonal, pamut-engros
Weisz Vilmos (Centrala Lânei)	textil, csipke
Népáruház	textil
Gerő	cipő
Moravetz	könyv és zenemü
Székely Márton	kendő és textil lerakat
Albala Izsó	zsák, zsineg, ponyva